

УДК 159.92

doi: 10.15330/ps.6.1.150-161

Олена Злобіна

Інститут соціології НАН України

ezlobina@ukr.net

**ОСОБИСТІТЬ В СОЦІАЛЬНІЙ КРИЗІ:
ТРЕНДИ ЕМОЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

Стаття є оригінальним дослідженням, яке підіймає нову для вітчизняного соціально-психологічного дискурсу тему емоційних трансформацій особистості під час суспільної кризи. Запроваджено спеціальну процедуру фіксації динаміки емоційних трансформацій під час стрімких соціальних зрушень. В якості специфічного кейсу розглядається Майдан. Аналіз отриманих емпіричних даних дав можливість виокремити вісім типових моделей емоційних трансформацій на тлі радикальних соціальних перетворень та визначити характер і спрямованість відповідних емоційних трендів. Здійснена попередня оцінка розповсюдженості моделей, згідно з якою можна припустити, що моделі пасивно негативного ставлення до ситуації превалюють і характерні приблизно для половини населення. За попередніми оцінками активно негативні моделі можна очікувати у третини населення, активно-позитивні лише у п'ятій частини.

Ключові слова: особистість, емоції, соціальна криза, моделі емоційних трансформацій.

Постановка проблеми. Емоційний компонент є невід'ємним елементом життєдіяльності як на особистісному, так і на соціальному рівні. Сучасний науковий дискурс характеризується сплеском міждисциплінарних досліджень емоцій, які вивчаються в різних науках про людину і суспільство. Існує потужний теоретичний доробок як у філософській [1], так і у психологічній [2], соціально-психологічній [3; 4], соціологічній традиціях [5]. Можна констатувати, що когнітивістська парадигма в цілому втрачає чистоту і стає скоріше когнітивно-емоційною. При цьому сам дослідницький простір є вельми різноманітним, що пов'язано як з багатокомпонентною природою емоцій, що включають у себе різноманітні феномени та їх взаємозв'язки [2], так і з невід'ємністю емоційного компонента від будь-якої життєвої ситуації. При цьому навіть ті самі ситуації можуть досліджуватися представниками різних наук під різними кутами зору. Наприклад, економісти, досліджуючи процес прийняття рішення, звертають увагу на емоції (здебільшого негативні), які можуть виникнути у майбутньому, але на момент прийняття рішення відсутні [6]. Водночас вони намагаються розширювати дослідження емоційного складника прийняття рішень, враховуючи психологічні підходи, що концентруються переважно на дослідженні емоцій, які безпосередньо супроводжують прийняття рішень [7].

Емоції є не лише системотвірним елементом особистості. Саме вони роблять соціальні структури та системи культурних змістів життєздатними, з ними пов'язані не тільки окремі соціальні дії, але й формування соціальних структур [8]. Емоції виконують роль необхідної сполучної ланки між

соціальною структурою і соціальним актором, без них опис будь-якої дії буде фрагментарним і неповним [9]. Кожна соціальна дія включає як безпосереднє здійснення соціальних ролей, так і стратегічну поведінку, коли індивід керує враженнями інших, зокрема, власними і чужими емоціями [10]. Загалом особистість в соціальному контексті втрачає удавану простоту раціонального виконавця соціальних ролей, виникає і успішно реалізується запит на іншу модель, в якій суб'єкт раціональної дії розглядається крізь призму дії емоційної, головна функція якої спрямована на "подолання невизначеності майбутнього" [9, с. 49].

Аналіз останніх публікацій. Окремим і потужним напрямом досліджень є визначення ролі емоцій в соціальних рухах. Будь-який пересічний спостерігач підтвердить, що емоції завжди супроводжують колективні дії та соціальні рухи. Так само добре відомо, що соціальна несправедливість може спровокувати моральні потрясіння, обурення та гнів і, таким чином, спонукати людей до дії. Для теоретиків ХІХ – початку ХХ ст. емоції та почуття мали власну пояснювальну цінність і розглядалися як важливий чинник соціальних відносин. Не випадково психологія натовпу була свого часу чи не першим напрямом соціально-психологічних досліджень. Згодом акцент було перенесено на раціональний бік поведінки. Наприклад, аналіз змісту політологічних журналів Великої Британії та США, в яких категорії "настрої", "емоції", "емоційна/психологічна/соціальна атмосфера/клімат" згадувалися разом зі словами "суспільство", "нація" або "країна", показав, що частка таких статей протягом усього ХХ сторіччя коливається у межах 1-3%. Водночас на кожну статтю зі згадуванням настроїв чи емоцій припадало біля 20 статей, в яких використовувалися виключно інституціональний або раціональний підходи [11]. Проте зрештою навіть прихильники теорії раціонального вибору мали визнати, що багато поведінкових аномалій, з якими вони стикаються у дослідженнях, не можуть бути пояснені без урахування дії емоцій [12].

Ситуація у дискурсі раціональності-емоційності стала змінюватися під впливом "культурного повороту", який відкрив концептуальний простір, для визнання емоцій як важливого компонента у розгортанні суспільних рухів [13]. Відбулося "повернення самості" в теорію соціальних рухів, де активізувалися дебати між постмодерними критиками концепції унітарної самості і захисниками особистості від цієї критики [14]. В ході цих дискусій сформувалося бачення емоцій як феномену, який народжується на перетині внутрішніх спонукань та зовнішніх поштовхів або обмежень [15]. З'явилися емпіричні дослідження емоційного компоненту в процесі соціальної самоорганізації громадянської активності, які показали складну емоційну динаміку колективних дій, в ході яких як активісти руху, так і їхні опоненти застосовують емоції, щоб формувати бажаний результат: перші прагнуть підсилити емоційну солідарність і почуття колективної ідентичності, другі намагаються посіяти страх в якості стримуючого фактора колективних дій [16]. Були описані реальні практики, які забезпечують символічне вираження емоцій у колективних діях. Зокрема активісти руху розповідають,

співають пісні, грають музику, складають вірші, скандують гасла, щоб викликати гордість і ентузіазм серед учасників, набуті симпатії громадськості та пробудити гнів щодо противника, символічні вирази можуть бути серйозними або грайливими. Ці та інші ознаки емоційного наповнення соціальних рухів символізували притаманний їм дух гри [16].

Водночас можна констатувати, що проблематика, пов'язана з дослідженням ролі емоційного складника суспільних перетворень, залишається практично не розробленою у вітчизняній соціальній психології. Увага дослідників концентрується переважно на емоційному забарвленні взаємодій людини з найближчим соціальним оточенням [17; 18]. Попри масштабність і емоційну насиченість соціальних трансформацій маємо радше поодинокі спроби теоретично осмислити й емпірично виявити роль емоційного складника цього процесу. Цікаве і багатообіцяюче дослідження емоцій Майдану 2004 року, яке, на жаль, не було продовжено на Майдані 2014, залишається і дотепер чи не єдиним вагомим доробком у цій сфері [19]. Окремі дослідження, які з'являються в останній час, мають скоріше дотичний характер [20; 21]. Характерно, що російські дослідники, які практично не мають необхідних дослідницьких майданчиків, розвивають цю тему чи не більш активно, ніж українські [22; 23].

Зважаючи на те, що сучасна Україна є практично живим дослідницьким простором, де емоції індивідуального і колективного суб'єктів активно супроводжують участь населення у процесі соціальних змін, **предметом дослідження** було обрано динаміку емоційних трансформацій під час стрімких соціальних зрушень.

Виклад основного матеріалу. Теоретичну основу нашого дослідження становить теорія ритуалу інтеракції Р Колінза, в якій головний акцент переміщується з внутрішніх процесів, що розгортаються в особистості, на те, як вони породжуються ситуаціями і породжують їх. За Колінзом, у фокусі дослідника мають бути "не люди та їх пристрасті, а пристрасті та їх люди" [24].

Центральний механізм теорії ритуалу інтеракції полягає в тому, що обставини, які поєднують високий ступінь інтерсуб'єктивності й емоційної включеності, породжують почуття спільності, пов'язане з когнітивними символами, і наділяють емоційною енергією окремих учасників, змушуючи їх відчувати впевненість, ентузіазм і бажання діяти так, як вони вважають морально вірним. Точка займання конфліктів, ті події, які дають початок відкритій боротьбі, майже завжди виростають з відданням переваги символам і з соціальних настроїв, які вони втілюють.

Отже, емоція існує не просто як "внутрішній стан індивідуальних осіб", а "у взаєминах між індивідами та .. між індивідами та їх соціальними ситуаціями", а ситуацію, в якій вона переживається, "можна концептуалізувати як аспект самої емоції" [9, с. 67, 80]. Для аналізу емоційного складника в спільних діях, як правило, обираються специфічні кейси, зокрема різноманітні виступи на майданах, які мають доволі широку географію від Тянь ань меня до Трахрїра. З точки зору ролі емоційного

складника у соціальних діях український Майдан є в принципі типовим явищем, проте для дослідника він є унікальною можливістю проаналізувати специфічні тренди емоційних трансформацій.

Однією з причин нехтування емоціями у вивченні соціальних рухів є те, що емоції надто швидкоплинні і погано піддаються безпосередній фіксації під час подій. Як правило, основним джерелом аналізу даних стають наративи, які залишають учасники руху. Але ці розповіді створюються зазвичай постфактум і не завжди адекватно відтворюють рухливу динаміку емоцій. Певною мірою це обмеження можна обійти, фіксуючи оцінки і переживання учасників подій в момент, коли вони ще відбуваються. Під час Майдану гідності було проведено кілька досліджень як кількісного, так і якісного характеру. Зокрема у період 9-12 грудня 2013 року там було проведено 6 фокус-груп та 4 глибинних інтерв'ю². В ході аналізу отриманих даних було здійснено спробу показати, як саме очікування змін спричиняє емоційних вибух мас і як відбувається перетворення емоційної енергії в соціальні дії [25]. Зокрема було з'ясовано головні обґрунтування виходу на Майдан, які спиралися на емоційні переживання та незадоволеність владою в цілому. Виявилось, що обґрунтування незадоволеності могло бути різним, але спільним залишалось відчуття незгоди з існуючим станом речей. При цьому міра незадоволеності виявилася настільки високою, що була зруйнована межа опанування внутрішніх емоційних станів, знівельована стримуюча дія терпіння, на яку так довго покладалися як на характерну рису українців, що підтримує суспільний порядок. Метафори "вибуху" та "переповненої чаші" виявилися типовими і відтворюваними у всіх фокус-групах. Ситуація не сприймалася учасниками подій дискретно. Відбулося її поєднання з попереднім досвідом, що спричинило емоційний вибух. Найбільш типовим переживанням, що спонукало людей до виходу на Майдан, було обурення, а основу протестного потенціалу учасників подій становило прагнення захистити власну гідність, власні очікування щодо покращення у майбутньому [25].

Водночас події, які відбувалися на Майдані, спричинили не лише емоційний вибух, енергію якого продукували безпосередні учасники. Сама ця ситуація тривалого напруженого протистояння визначила емоційне тло для населення країни в цілому. Кожен так чи інакше потрапив в орбіту емоційних протистоянь, що зрештою змінило енергетику як кожної окремої людини, так і суспільства загалом. Щоб з'ясувати, що саме відбувалося з соціально-психологічною атмосферою, виявити зв'язок між емоційними оцінками ситуації та наступними налаштуваннями щодо тих чи інших поведінкових реакцій в кризових ситуаціях, нами було запропоновано процедуру порівняння соціальних настроїв, які "обрамляли" події Майдану.

² Ця фокус-груп – активні учасники подій (приїжджі, які на момент дослідження перебували на Майдані постійно, кияни, які перебували на Майдані вдень, але ночувати поверталися додому). По дві групи у вікових категоріях молодь до 25, середній вік – до 25-50, старший вік.

В якості респондентів виступали учасники 60 фокус-групових дискусій, які не брали безпосередньої участі у подіях на Майдані³.

На початку дискусії їм пропонували записати на спеціальному бланку по 3 найголовніші, на їх думку, характеристики психологічної атмосфери в країні, які панували у суспільстві "до" Майдану, "під час" Майдану і "після" Майдану. Надалі ці попередні оцінки учасників порівнювалися з тими емоційними реакціями, які вони продукували під час фокус-групової дискусії стосовно стану справ у країні та їх очікувань щодо майбутнього.

Рішення взяти за точку порівняння Майдан як ситуацію, що породжує потужне емоційно заряджене ставлення, було прийнято, виходячи з обраної нами теоретичної перспективи, але мало певні перестороги, тому що ми зверталися лише до спостерігачів, а не до безпосередніх учасників подій. Проте виявилось, що ситуація з точки зору респондентів, не тільки була емоційно навантаженою, але й чітко пов'язувалася з певними емоційними переживаннями. Ключовим переживанням, яке респонденти фіксували "під час Майдану", була надія, що поєднувалася з очікуванням позитивних змін. Фактично у цій точці переживання усіх респондентів переважно співпадали. Але виявилось, що вони досить сильно розрізнялися щодо оцінок "до" та "після".

Для структуризації отриманого масиву вільно спродукованих асоціацій було застосовано класифікацію емоцій Кемпера, який запропонував використовувати критерії "темпоральності" та "інтегративності". По критерію "темпоральність" емоційні стани поділяються на три групи: орієнтовані на минуле (ностальгія, жаль, депресія та ін.), на теперішнє (гнів, страх, подив та ін.) і на майбутнє (довіра, тривога та ін.) По здатності об'єднувати чи роз'єднувати людей виділяються групи інтегративних (лояльність, гордість, любов тощо) та диференціюючих (страх, гнів, презирство, заздрість тощо) емоцій [26].

Спочатку формувалася загальна картина настроїв, потім із неї виокремлювалися (за частотою згадування) найбільш типові переживання. З'ясувалося, наприклад, що в оцінці ситуацій "після Майдану" найбільш поширеною орієнтацією на минуле стало розчарування, на теперішнє – страх, на майбутнє – надія. Поміж інтегративних почуттів найчастіше згадувався патріотизм, а поміж диференціюючих – страх. Використовуючи класифікацію Келлермана-Плугчика [27], можна констатувати, що загалом емоційна палітра була наповнена переживаннями середнього рівня інтенсивності і центрувалася навколо вісі надія – розчарування.

Головним завданням дослідження було виявлення трендів емоційних трансформацій. Був застосований метод моделювання, яке здійснювалося в координатах: напрям трансформації (негатив /позитив); ключова оцінка Майдану; ключове переживання; тип реагування – активний/пасивний. Аналіз трансформацій емоційних станів дав можливість змодельовати низку

³ ФГД проводилися у всіх регіонах країни у квітні-липні 2015 року. У кожній ФГД було по 8 учасників, чоловіки/жінки 50/50, вік 35-55, дохід середній.

можливих трансформацій поведінкової готовності реагування на сучасну ситуацію в країні з урахуванням впливу на них саме емоційного компонента.

Усього було виокремлено 8 моделей, три з яких репрезентували активний тип реагування, решта – пасивний.

Група активного реагування демонструє поведінкову готовність двох типів, які відповідно можуть бути описані як модель *негативно-позитивного*, *негативно-негативного* та модель *позитивно-негативного* ставлення.

Негативно-негативне ставлення виражалось "до" Майдану в активному неприйнятті ситуації, яке втілювалося у "недовірі до влади", "прагненні до справедливості" тощо. Проте оскільки надії та позитивні очікування, що виникли "під час" Майдану, не справдилися, емоційна оцінка ситуації набула активно-негативного забарвлення і характеризувалася такими переживаннями, як "обурення" та готовністю до протесту, який формується на її основі. Типовим для представників цієї моделі є апеляція до того, що ситуація буде покращена за допомогою "третього Майдану".

Характерна особливість респондентів цієї моделі – орієнтація, насамперед, на матеріальний добробут. Ключові переживання пов'язані з падінням життєвого рівня, ключові надії – з його поліпшенням. Ставлення до влади орієнтовано на практики залякування ("садити", "розстрілювати").

Модель *негативно-позитивного* ставлення фіксує в емоційній палітрі, що панувала "до" Майдану, активне несприйняття ("булькаючий вулкан") і активне бажання змін ("велике бажання йти в Європу"). Ця модель відрізняється і характеристикою емоційного сприйняття Майдану. Якщо в усіх інших моделях ключовим переживанням є надія, то у представників цієї групи в характеристиці психологічної атмосфери "під час" Майдану превалюють такі стани, як "віра в перемогу" та "патріотизм". Відповідно і "після" Майдану зберігається активно-позитивна налаштованість, яка у формуванні поведінкової готовності виливається в такий опис превалюючої в суспільстві атмосфери, як "згуртованість", "об'єднання людей", "бажання брати участь у змінах", "віра", "оптимізм".

Характерна особливість респондентів цього типу – орієнтація на цінності свободи, демократії. Ставлення до влади орієнтовано на практики громадянського контролю ("з'явилася можливість громадського контролю над слугами народу").

Модель *позитивно-негативного* ставлення продемонструвала протилежний тренд, який визначався центрацією на Майдані як на джерелі змін на гірше. Відповідно ключовим переживанням "до Майдану" було активне прийняття ситуації (надії, перспективи, впевненість). "Під час Майдану" домінували почуття осуду, неприйняття, нераціональності того, що відбувається ("палата № 6 без виходу"). Відповідно "після Майдану" ці респонденти демонстрували активне неприйняття ситуації (налаштованість проти реформ, злість).

У групі пасивного реагування було виокремлено наступні моделі.

Модель *позитивно-негативного* ставлення характеризується центрацією на Майдані як на джерелі нестабільності. До Майдану цих респондентів характеризувало пасивне прийняття ситуації (стабільність, робота, достаток). "Під час Майдану" ключовим стало переживання тривоги та нерозуміння того, що відбувається. "Після Майдану" ці емоційні переживання трансформувалися у стан пасивного неприйняття ситуації емоційно забарвленого почуттями песимізму, розгубленості, страху.

Модель *нейтрально-негативного* ставлення демонструє перехід від нейтрального прийняття ситуації до її пасивного неприйняття. Характеристика ситуації "до" Майдану мала ознаки пасивного прийняття ситуації. Респонденти визначали стан психологічної атмосфери через прикметники "стабільність", "спокій", "сталість", "байдужість". Ситуація "після" Майдану має негативний вектор. Від "надії" та "очікування позитивних змін" респонденти переходять до пасивного неприйняття ситуації, яке характеризується станами "розчарування" та "песимізму".

Модель *негативно-нейтрального* ставлення. Ситуація "до" Майдану характеризується станом пасивного неприйняття ("тихе обурення"), ситуація "після" Майдану визначена як пасивне прийняття ("терпіння").

Модель *поглинання негативною ситуацією* характеризується пасивним підпорядкуванням зовнішнім обставинам. "До" Майдану найбільш характерним втіленням такої моделі є такі стани, як "безправ'я", "безвихідь", "пригніченість", "відчай". "Під час" Майдану негативні емоції заміщуються надією та очікуванням змін, але "після" Майдану повертається стан негативно-пасивного реагування, який втілюється в оцінки типу "розчарування", "песимізм". Характерною особливістю респондентів з такою моделлю є превалювання емоційного диспозиційного компоненту над когнітивним, логічні доводи в ході групової дискусії використовуються як підтвердження емоцій, а не навпаки.

Крім чітко поляризованих пасивних типів, було виявлено і проміжний тип, ставлення якого до ситуації можна позначити як *негативно-невизначене*. Це респонденти, які "до Майдану" демонстрували активне неприйняття ситуації ("недовіру до влади", "незгоду з політикою вибору шляху розвитку країни"). Водночас надії, які були пов'язані з очікуванням позитивних змін, не справдилися, і на сьогодні у цій групі превалює пасивне неприйняття ситуації ("недовіра до влади", "розчарування", "неможливість впливати на ситуацію", "втома", "невпевненість у завтрашньому дні").

Водночас потенційно цей тип поведінкової готовності може перетворитися в *активно-позитивне* ставлення на тлі реальних змін. Респонденти цього типу в принципі готові активно впливати на ситуацію: "ми вже все не спимо. Хтось краще робить, більше, а хтось гірше. Але ми якось рухаємося і це нас об'єднує. Ми вже в русі, ми не спляча маса, якій було все байдуже. Бо знали, що ти завжди не правий. І куди не підеш – правоти своєї не доведеш. Ми вже починаємо думати, рухатися".

Для респондентів усіх описаних типів пасивного реагування важливим моментом є налаштованість на повернення позитивних очікувань, що втілюється в постійному "очікуванні гарної новини".

На основі проведеного аналізу було визначено ключовий тренд для кожної моделі і створено загальну картину емоційних трендів (таблиця 1).

Таблиця 1

Тренди емоційних трансформацій

<i>Негативно-позитивне ставлення</i>	злість-віра-згуртованість
<i>Негативно-негативне ставлення</i>	недовіра-надія-обурення
<i>Позитивно-негативне ставлення</i>	надія-неприйняття-злість
<i>Негативно-нейтральне ставлення</i>	спокій-тривога-розгубленість
<i>Нейтрально-негативне ставлення</i>	спокій-надія-розчарування
<i>Нейтрально-нейтральне ставлення</i>	незадоволеність-надія-терпіння
<i>Негативно-невизначене ставлення</i>	недовіра-надія-недовіра
<i>Негативне поглинання ситуацією</i>	безвихідь-надія-песимізм

Висновки. Виявилось, що, крім теоретично очікуваного і фактично породженого ситуацією простистояння, тренду, який демонструє динаміку від несприйняття ситуації через боротьбу з нею до згуртованості і належить до інтегративних, решта трендів фіксує поширеність серед загалу дезінтегративних емоційних станів. Водночас слід мати на увазі, що як позитивні, так і негативні емоції можуть сприяти соціальній інтеграції та водночас соціальним змінам (наприклад, гнів, що набуває колективного характеру та спонукає до виникнення соціальних рухів) [9].

Як ми вже зазначали, на сьогодні ключовим емоційним настроєм є розчарування, рівень якого пов'язаний з попереднім типом емоційного сприйняття ситуації: великі надії кореспондують з більшими розчаруваннями. Ключова оцінка суспільної ситуації, продукована респондентами, – невизначеність. Відповідно очікуваною була висока присутність у респондентів різного роду страхів [28]. У типів пасивного реагування страхи пов'язані зі станами апатії, розпачу, безвиході, зневіри. У типів активного реагування вони стримують можливу протестну активність. Зважаючи на достатню кількісну наповненість (загалом було отримано оцінки від 480 респондентів), можна попередньо оцінити кількісне співвідношення моделей. *Пасивно-негативні* було зафіксовано приблизно у половини опитаних, *активно-негативні* у третини, *активно-позитивні* у п'ятої частини учасників ФГД. Це не означає тотальної дезінтеграції суспільства, але ставить перед дослідниками завдання провести наразі кількісну оцінку розповсюдженості зафіксованих трендів.

Підсумовуючи проведений аналіз, можна констатувати, що виокремлені моделі емоційних трансформацій відкривають надалі перспективи оцінки можливих трансформацій поведінкової готовності з урахуванням впливу на неї саме емоційного компонента. Отримані моделі фактично є основою для формування карти емоційних станів великих соціальних груп і дають можливість застосувати нові координати для

дослідження як особистості, так і соціальних груп крізь призму емоційного потенціалу спільної дії.

1. Гриффитс П. Э. Базисные эмоции, сложные эмоции, Макиавеллистские эмоции / Гриффитс П. Э. Режим доступа: <http://nounivers.narod.ru/gmf/emot.htm>
2. Izard C. E. The many meanings / aspects of emotion: Definitions, functions, activation, and regulation / Carroll E. Izard // *Emotion Review*, 2010, 2(4), 363–370.
3. Приходько А. И. Проблема эмоций в зарубежной социальной психологии / А.И. Приходько // *Вопросы психологии*. – 2009. – № 1. – С. 141–152.
4. Кутковой Н. А., Стефаненко Т. Г. Понятие эмоций в социальной психологии XXI века: основные подходы. Психологические исследования, 2014, Т. 7 (33). Режим доступа – <http://psystudy.ru/index.php/num/2014v7n33/933-kutkovoii33.html>
5. Симонова О. А. Социологическое исследование эмоций в современной американской социологии: концептуальные проблемы / О. А. Симонова // СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ ЕЖЕГОДНИК 2009: Сб. науч. тр. / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.- информ. исслед. Отд. социологии и социал. психологии; Кафедра общей социологии ГУ- ВШЭ; Ред. и сост. Н. Е. Покровский, Д. В. Ефременко. – М., 2009. – С. 292–321.
6. Loomes G. Regret Theory: An Alternative Theory of Rational Choice under Uncertainty / Graham Loomes; Robert. Sugden // *Economic Journal*, 1982. Vol.92, № 368. P. 805 — 824.
7. Loewenstein G. Emotions in economic theory and economic behavior / George Loewenstein // *American economic review*. 2000. Vol. 90, № 2. P. 426–432.
8. Handbook of the sociology of emotions / J. E. Stets & J. H. Turner (Eds.) – Cambridge: Cambridge univ. press, 2005.
9. Barbalet J. M. Emotion, social theory and social structure: A macrosociological approach / J. M. Barbalet. – Cambridge : Cambridge univ. press, 1999. – 210 p.
10. Cordero R. Performing cultural sociology: A conversation with Jeffrey Alexander / R Cordero, F Carballo, J Ossandón // *European journal of social theory*. – L., 2008. – Vol. 11, № 4. – P. 523–542.
11. Урнов М. Ю. Эмоциональная атмосфера общества как объект политологического исследования / М. Ю. Урнов // *Общественные науки и современность*, 2007, № 2, С.127–140.
12. Emotions and Social Movements / Flam, H. & King, D. (Eds.). – London : Routledge, 2005.
13. Goodwin J. The return of the repressed: the fall and rise of emotions in social movement theory / Jeff Goodwin, James M. Jasper, and Francesca Polletta // *Mobilization: An International Journal*, 2000, 5(1). – P. 65–83.
14. Flax J. Disputed Subjects / Flax, Jane. New York: Routledge. 1993. – 188 p.
15. Wiley N. The Semiotic Self / Norbert Wiley. – Chicago : University of Chicago Press. 1994. – 264 p.
16. Yang G. Emotions and Movements / Guobin Yang // *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, ed. George Ritzer. Oxford: Blackwell Publishing, 2007, vol. 3, pp. 1389–1392.
17. Терещенко М. В. Дослідження емоційної складової образу сім'ї дошкільників / М.В. Терещенко // *Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка*. – Т. XII. Психологія творчості. – Випуск 15. – Ч. II. – С. 282–291.
18. Варава Л. А. Особливості переживання особистістю почуття самотності у стані соціальної депривації: автореф. дис. канд. психол. наук. – К., 2009. – 30 с.
19. Найдьонова Л. А. Феномен Майдану: динаміка емоційних станів учасників / Найдьонова Л.А., Найдьонов М.І. // *Політичний портрет України: Часопис фонду Демократичні ініціативи*. – 2005. – С. 46–58.
20. Кучманіч І. М. Почуття ненависті як об'єкт психологічного аналізу / І. М. Кучманіч, С. В. Селіванова // *Науковий вісник Миколаївського державного*

- університету імені В. О. Сухомлинського. Сер. : Психологічні науки. – 2013. – Т. 2, Вип. 10. – С. 182–185.
21. *Ісакова Т. О.* Протестні рухи в інформаційному суспільстві: соціально-психологічні аспекти / Т. О. Ісакова // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 2. – С. 104–110.
 22. *Ваньке А.* Политические эмоции: российские митинги 2011-2013 годов / Александра Ваньке // Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре. – 2014. – № 5 (97) (сентябрь-октябрь). – С. 117–132.
 23. *Тихомирова С. В.* Эмоции коллективного субъекта / С. В. Тихомирова // Философско-психологическое наследие С. Л. Рубинштейна, Москва, Институт психологии РАН. – 2011. – С. 308–319.
 24. *Коллинз Р.* Программа теории ритуала интеракции / Р. Коллинз // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2004. – Т. 7. – № 1 (25). – С.27–39.
 25. *Злобіна О.* Емоційна складова суспільних перетворень (на прикладі становлення Майдану) / Олена Злобіна // Соціальні виміри суспільства: зб. наук. праць. – К.: Ін-т соціології НАНУ : Азбука, 2014. – Вип. 6 (17). – С. 314–326.
 26. *Kemper T. D.* A social interactional theory of emotions / Kemper Theodore D. – N.Y. : Wiley, 1978. – 470 p.
 27. *Emotion: Theory, research, and experience / R.Plutchik, & H. Kelierman (Eds.), Vol. 1.* N.Y. : Academic Press, 1980.
 28. *Злобіна О. Г.* Фрейм страху як чинник формування ставлення до влади в умовах суспільної кризи / Злобіна О. Г. // Соціальні та політичні конфігурації модерну: динаміка влади в Україні та світі: матеріали ІУ між нар. Наук.-практ. Конф., м.Київ, 3-4 червня 2015р. – К. : Талком, 2015. – С. 15–22.

REFERENCES

1. *Hryffyts, P. E.* Bazisnye emotsii, slozhnye emotsii, Makiavellistskie emotsii / Hryffyts P. Э. Rezhym dostupu: <http://nounivers.narod.ru/gmf/emot.htm> (rus).
2. *Izard, C. E.* (2010). The many meanings / aspects of emotion: Definitions, functions, activation, and regulation / Carroll E. Izard // *Emotion Review*, 2 (4), 363–370.
3. *Prikhodko, A. Y.* (2009). Problema emotsii v zarubezhnoi sotsyalnoi psikhologii / A. Y. Prikhodko // *Voprosy psikhologii*, No 1, 141–152 (rus).
4. *Kutkovoі, N. A., Stefanenko, T. G.* (2014). Poniatie emotsii v sotsyalnoi psikhologii XXI veka: osnovnye podhody. *Psikhologicheskie issledovaniia*, T. 7 (33). Rezhym dostupu: <http://psystudy.ru/index.php/num/2014v7n33/933-kutkovoі33.html> (rus).
5. *Simonova, O. A.* (2009). Sotsiologicheskoe issledovanie emotsii v sovremennoi amerikanskoi sotsiologii: kontseptualnye problemy / O. A. Simonova // *SOTSIOLOGICHESKII EZHEGODNIK 2009: Sb. nauch. tr. / RAN. INION. Tsentr sotsial. nauch.- inform. issled. Otd. sotsiologii i sotsial. psikhologii; Kafedra obshechi sotsiologii GU- VShE; Red. i sost. N.E. Pokrovskii, D.V. Efremenko.* – M., 292-321 (rus).
6. *Loomes, G., Sugden, R.* (1982). Regret Theory: An Alternative Theory of Rational Choice under Uncertainty / Graham Loomes; Robert. Sugden // *Economic Journal*, Vol.92, № 368, 805 – 824.
7. *Loewenstein, G.* (2000). Emotions in economic theory and economic behavior / George Loewenstein // *American economic review*, Vol. 90, № 2, 426–432.
8. *Handbook of the sociology of emotions / J. E. Stets & J. H. Turner (Eds.)* – Cambridge: Cambridge univ. press, 2005.
9. *Barbalet, J.M.* (1999). *Emotion, social theory and social structure: A macrosociological approach* / J. M. Barbalet – Cambridge : Cambridge univ. press.
10. *Cordero, R., Carballo, F., Ossandon, J.* (2008). Performing cultural sociology: A conversation with Jeffrey Alexander / R Cordero, F Carballo, J Ossandon // *European journal of social theory.* – L., Vol. 11, № 4, 523–542.

11. *Urnov, M. Yu.* (2007). Emocionalnaia atmosfera obshchestva kak objekt politologicheskogo issledovaniia / M. Yu. Urnov // *Obshchestvennyye nauki i sovremennost*, № 2, 127-140 (rus).
12. *Emotions and Social Movements* / Flam, H. & King, D. (Eds.). – London : Routledge, 2005.
13. *Goodwin, J., Jasper, J., Polletta, F.* (2000). The return of the repressed: the fall and rise of emotions in social movement theory / Jeff Goodwin, James M. Jasper, and Francesca Polletta // *Mobilization: An International Journal*, 5(1), 65-83.
14. *Flax, J.* (1993). *Disputed Subjects* / Flax, Jane. New York: Routledge.
15. *Wiley, N.* (1994). *The Semiotic Self* / Norbert Wiley. Chicago: University of Chicago Press.
16. *Yang, G.* (2007). Emotions and Movements / Guobin Yang // *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, ed. George Ritzer. Oxford: Blackwell Publishing, vol. 3, 1389-1392.
17. *Tereshchenko, M. V.* Doslidzhennia emotsiinoi skladovoi obrazu sim'ii doshkilnykiv / M.V. Tereshchenko // Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. pr. In-tu psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy / za red. S.D. Maksymenka. – T. XII. Psykholohiia tvorchosti. – Vypusk 15. – Ch. II, 282-291 (ukr).
18. *Varava, L. A.* (2009). Osoblyvosti perezhyvannia osobystistiu pochuttia samotnosti u stani sotsialnoi deprivatsii: avtoref. dys. .kand. psyhol. nauk. – K. (ukr).
19. *Naidjonova, L. A.* (2005). Fenomen Maidanu: dynamika emotsiinykh staniv uchastykiv / Naidonova L.A., Naidonov M.I. // *Politychnyi portret Ukrainy: Chasopys fondu Demokratychni initsiatyvy*, 46–58 (ukr).
20. *Kuchmanyh, I. M.* (2013). Pochuttia nenavysti yak ob'iekt psykholohichnoho analizu / I. M. Kuchmanyh, S. V. Selivanova // *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Ser. : Psykholohichni nauky. T. 2, Vyp. 10*, 182–185 (ukr).
21. *Isakova, T. O.* (2013). Protestni rukhy v informatsiinomu suspilstvi: sotsialno-psykholohichni aspekty / T. O. Isakova // *Stratehichni prioriteti*, № 2, 104–110 (ukr).
22. *Vanke, A.* (2014). Politicheskie emotsii: rossiiskie mitingi 2011-2013 hodov / Aleksandrina Vanke // *Neprikosnovennyi zapas: debaty o politike i culture*, № 5 (97) (sentiabr-oktiabr), 117–132 (rus).
23. *Tihomyrova, S. V.* (2011). Emotsii kollektivnogo subjekta / S. V. Tihomyrova // *Filosofsko-psihologicheskoe nasledie S. L. Rubinshteina*, Moskva, Ynstitut psihologii RAN, 308-319 (rus).
24. *Kollinz, R.* (2004). Programma teorii rituala interaktsii / R. Kollinz // *Zhurnal sotsiologii i sotsialnoi antropologii. T. 7, № 1 (25)*, 27–39 (rus).
25. *Zlobina, O.* (2014). Emotsiina skladova suspilnykh peretvoren (na prykladi stanovlennia Maidanu) / Olena Zlobina // *Sotsialni vymiry suspilstva: zb. nauk. prats. – K.: In-t sotsiologii NANU : Azbuka, Vyp. 6 (17)*, 314–326 (ukr).
26. *Kemper, T. D.* (1978). *A social interactional theory of emotions* / Kemper Theodore D. – N.Y. : Wiley.
27. *Emotion: Theory, research, and experience* / R.Plutchik, & H. Keliernan (Eds.), Vol. 1. N.Y. : Academic Press, 1980.
28. *Zlobina, O. H.* (2015). Freim strakhu yak chynnyk formuvannia stavlennia do vlady v umovakh suspilnoi kryzy / Zlobina O.H. // *Sotsialni ta politychni konfihuratsii modernu: dynamika vlady v ukraini ta sviti: materialy IU mizh nar. Nauk.-prakt. Konf., m.Kyiv, 3-4 chervnia 2015 r. – K. : Talkom, 15–22 (ukr).*

Olena Zlobina

**PERSONALITY IN THE SOCIAL CRISIS:
EMOTIONAL TRANSFORMATIONS TRENDS**

The article is an original study that raises new for the Ukrainian socio-psychological discourse theme of emotional transformations of identity at the time of social crisis. Use a special

procedure for fixing the dynamics of emotional transformation during rapid social changes. As a specific case study examines the Maidan. Analysis of the empirical data allowed to identify eight standard models of emotional transformation against the backdrop of radical social change, and to determine the nature and direction of trends relevant emotional. It carried out a preliminary assessment of the prevalence of models, according to which it can be assumed that the models passively negative attitude to the situation prevailing. They are characteristic for approximately half of the population. According to preliminary estimates actively negative patterns you can expect in a third of the population, active-positive only in the fifth.

Keywords: personality, emotions, social crisis, a model of emotional transformations.

УДК 159.923:[331.101.3+331.102.24]

doi: 10.15330/161-172

Жанна Вірна

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

annavirna@mail.ru

КООРДИНАЦІЯ ОСОБИСТІСНО-НОРМАТИВНИХ ЗМІН ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ В ДІАПАЗОНІ ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті теоретично обґрунтовано роль ціннісних орієнтацій у професійному просторі реалізації особистості та запропоновано розгляд ціннісних орієнтацій як мотиваційно-сміслових регуляторів професійної адаптації вчителів з різним стажем роботи у навчальних закладах. На емпіричному рівні з'ясовано полярність ціннісного опосередкування професійної адаптації вчителів залежно від їх належності до форм професійної ідентифікації: ціннісні орієнтації особистості на термінальному та інструментальному рівнях прояву є системоутворювальними показниками професійної адаптації вчителя, що виражається у соціально-психологічних параметрах успішної професійної діяльності. Обґрунтовано альтернативний варіант координації особистісно-нормативних змін ціннісних орієнтацій вчителів в процесі їх професійної адаптації. Констатовано, що позитивні форми професійної ідентифікації особистості пов'язані з мотиваційно-сміською регуляцією поведінки з орієнтацією на професійну реалізацію, а негативні форми професійної ідентифікації - з орієнтацією на індивідуальні цінності. Зазначено, що при невідповідності особистості професійним вимогам, процеси корекційної регуляції повинні бути спрямовані як на організацію забезпечення професійної активності, так і на перегляд життєво важливих орієнтирів особистості фахівця.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, професійна адаптація, особистісно-нормативні зміни, вчителі.

Постановка наукової проблеми та її значення. Динамічна зміна й оновлення життя сучасного суспільства, вимагаючи удосконалення професійної освіти різноманітних типів та рівнів, передбачає постійне моделювання і проектування системи професійної адаптації особистості.

Як відомо, рівновага між людиною і професійним середовищем, досягнута в процесі професійної орієнтації, не статичним станом. Деадаптація може виникнути внаслідок короткочасних або сильних впливів